

Vjeran Katunarić

**SPORNA ZAJEDNICA.
NOVIJE TEORIJE O NACIJI I
NACIONALIZMU**

Zagreb: Naklada Jesenski i Turk i Hrvatsko sociološko društvo, 2003, 335 str.

Dok većina recenzija knjiga u društvenim znanostima započinje te obiluje različitim pridjevima, ova bi trebala započeti prilogom. Naime, *napokon* se pojavila knjiga hrvatskog autora na hrvatskom jeziku koja nakon dužeg vremena ne prikazuje samo različite klasične i suvremene teorije nacije i nacionalizma, već ona daje vrlo važan doprinos općoj društveno znanstvenoj raspravi o teorijskoj i političkoj relevantnosti koncepta i teorija o naciji i nacionalizmu. Ona upotpunjuje i zaokružuje suvremena fragmentirana i dekontekstualizirana promišljanja nacije, nacionalnosti, državljanstva i nacionalizma kao doktrine ali i kao pokreta te ističe relevantnost suvremenih teorija i znanstvenih rasprava za političke procese. To je vjerojatno prva knjiga na hrvatskom jeziku čiji autor suvereno ulazi u rasprave, a često i u konflikte s najcitiranijim suvremenim društvenim znanstvenicima te u njima (uglavnom) predstavlja uvjerljivije argumente. Kako je to uspio?

Nakon 335 strana zanimljivo pisana teksta može se pogriješiti i preuranjeno reći – vrlo jednostavno; autor nije dozvolio da ga prevladavajuća žablja perspektiva suvremenih svjetskih autora zavede u uglavnom besplodne rasprave o mogućnostima (re)definiranja pojedinih aspekata nacije i nacionalizma. Međutim nije jednostavno ostati dosljedan prvotnoj ideji o neraskidivoj analitičkoj vezi nacije i nadnacionalnih sistema od njihova stvaranja u 19. stoljeću do njihova izmjenična nadopunjavanja i sukoba u doba globalizacije te nuditi kontekst i značenje prilično izdvojenim, suvremenim partikularnim interpretacijama nacionalizma. No, autor je ipak ostao dosljedan te je ponudio

konzistentna kritička objašnjenja nedostataka većinom tempocentričnih i partikularnih pristupa teoriji nacionalizma današnjice.

Najveća vrijednost knjige zamjećuje se u osvješćivanju odnosa između političkih procesa i znanstvenih spoznaja što ga većina suvremenih autora, ukoliko ga i uočava, jednostavno prešućuje. Između teorija o nacionalizmu i političkih ideologija postoji uočljiva bliskost jer teorije kao i nacionalne ideologije često slično tretiraju način na koji nacionalno postoji kao društveni fenomen. Autor uporno objašnjava u kakvoj su vezi politika i teorija na ovom području te u kakvoj vezi nikako ne bi smjele biti. Taj mu stav omogućuje i formuliranje termina koji najbolje pokriva raširenu, a znanstveno zapostavljenu suvremenu ideologiju – *službeni antinacionalizam*. Danas vladajuće elite osuđuju nacionalizam kao suprotnost demokracije, ali samo zato da bi opravdale vlastiti demokratski deficit, pogotovo onaj u globalnoj političkoj i ekonomskoj areni. No ta ideologija nije ni u kom slučaju potpuno nova niti ograničena samo na elite najmoćnijih *zapadnih demokracija*. Prije se govorilo o *nadnacionalizmu* ili *Ersatz-nacionalizmu*, koji je također prikrio odnose moći na nadnacionalnoj ravni. No za razliku od ta dva termina *službeni antinacionalizam* ne mora biti samo reaktivna ideologija koja prikri nacionalističke pretenzije u nadnacionalnoj političkoj areni, već on može biti i ideologija nositelja koji iskreno vjeruju u nužnost odumiranja nacija-država. Usprkos tome nacionalizam i službeni antinacionalizam ideologije su koje se jedna na drugu oslanjaju i koje se upotpunjuju jer su dio međunarodnog sustava moći što je podijeljen na nacije-države i globalnu političku arenu u kojoj se prema potrebama najmoćnijih aktera koristi nacionalizam ili antinacionalizam. Osim toga, simbioza nadnacionalnog sustava moći i nacionalnog identiteta prisutna je već nekoliko stoljeća, a obje ideologije sudjeluju u njegovu održavanju te uvode samo one promjene koje sustav održavaju na životu. Zato je i razobličavanje aktera nacionalizma i službenog antinacionalizma presudno za društvenu znanost jer je bavljenje samo nacionalizmom u vrijeme kada je termin *nacija* gotovo izgubio svoj

analitičku vrijednost u najmanju ruku nedostatno. To razobličavanje međutim ne bi bilo cjelovito kada ne bi propitivalo i smisao drugih obezvrijeđenih analitičkih kategorija kao što je i *društvo*. Autor tako smatra da suvremeni sustav moći prikazuje društvo kao konačnu stvarnost na način da ga rastavlja u dvije sfere – globalni protok stvari i nacionalno određenu zajednicu ljudi. Znanost o društvu trebala bi odbaciti takav projekt i reafirmirati zapostavljenu drugu dimenziju društva, a to je društvena promjena. Ona bi morala odbaciti ideološka polazišta obiju sfera moći i poraditi na svojoj zakržljaloj imaginaciji. Za teorije nacije i nacionalizma to prije svega znači odbaciti besplodne ontološke rasprave o postojanju i biti nacija s ideologiziranim rezultatima. Sociološki pristup ne bavi se utemeljenjem prvih principa, nego ih objašnjava kao društvene činjenice.

Zato se autor u drugom dijelu knjige koncentriira na okolnosti koje su određivale pojavu nacija i nacionalizma ali i interes za njihovo proučavanje u društvenoj znanosti. On odvaja društveno znanstvenu spoznaju kako od globalističke tako i nacionalističke ideologije te se koncentriira na teorijsko poimanje nacije kao instancu općenitijeg poimanja društva kao sustava moći i nejednakosti. Nacija je način oblikovanja kolektivnog identiteta jednog dijela društva u određenom razdoblju njegova razvoja, no društvena struktura i njegov identitet se mijenjaju u međusobnoj ovisnosti. Napredak spoznaje o nacionalizmu i antinacionalizmu moguć je samo kroz izradu pouzdanog objašnjenja promjena u odnosu između dvije društvene stvarnosti: globalnog sustava moći i nejednakosti i nacije kao kolektivnog identiteta koji preraduje proturječja tog sustava naracijama o neumitnoj zajedničkoj i povijesnoj sudbini. Jedino na taj način mogu se izbjeći “znanstvena” objašnjenja koja se mijenjaju zajedno s političkim konjunkturama.

U trećem dijelu knjige autor prikazuje nastanak nacije izdvajanjem iz okvira carstva i konteksta imperijalizma te taj proces identificira kao ključan za razumijevanje derivacije nacija iz širih političkih okvira. Nacionalizam i nacije nastaju u kontekstu imperijalizma te se od njega distanciraju, ali ne

u potpunosti. Nacionalizam kao politički pokret izdvaja određenu teritorijalnu ili kolektivnu jedinicu iz nadnacionalnog sustava. Nacionalizam je tako lokalna priča o identitetu i sudbini naroda u svrhu premještanja stanovništva iz jednog u drugi veliki sustav. Ovo je kopernikanski obrat u području proučavanja nacija i nacionalizma. Dok većina autora potpuno zanemaruje ili samo spominje kontekst nastanka nacija provođenjem nacionalističkih projekata unutar šireg, modernizacijskog ili političkog okvira, Katunarić pronalazi u nadnacionalnim sustavima jedinu objašnjavajuću konstantu u proteklim stoljećima. Ostali su autori ili potpuno posvećeni pojedinačnim empirijskim slučajevima ili potpuno apstraktno teoretiziraju naciju imajući međutim u vidu samo neke empirijske slučajeve. Zato i svaki pokušaj transferiranja njihovih zaključaka na nacionalizam i *nation-building* izvan europskog i američkog konteksta najvećim dijelom ostaje neuspješan. Vjeran Katunarić, naprotiv, nikada ne zaboravlja konkretne povijesne procese u različitim uvjetima pa se tako i opire konceptualizaciji koja potpuno razdvaja zapadni i istočni, republikanski, civilni i etnički, modernizacijski i reaktivni nacionalizam. Svaki izdvojeni tip nacionalizma u sebi zapravo sadrži komponente drugih pa se zato prije treba govoriti o kontinuumu različitih karakteristika u svakom pojedinačnom slučaju nego o potpuno razdvojenim modelima. Američki nacionalizam primjerice prije počiva na građanstvu negoli na etničnosti, ali sukobi bazirani na osviještenoj ili neosviještenoj etničnosti *manjina* i većine sve se više pokazuju kao važan dio američke svakodnevice i političkog života.

Autorovo inzistiranje na derivaciji nacionalizma iz šireg nadnacionalnog sustava odnosa moći kao i na bazičnoj komplementarnosti nacionalizama dva su aspekta koje omogućuju izgradnju nove teorije nacije i nacionalizma. To je nov doprinos znanstvenom promišljanju nacije i nacionalizma čije se teorije trebaju češće i više posvetiti zapostavljenom makropristupu. Autor čini i prvi korak u tom pravcu te analizira raspade starih nadnacionalnih sustava poput starih carstava ali i nadnacionalnih ideologija poput

boljševizma. Današnji sukob ali i nadopunjavanje liberalizma i nacionalizma nije jedina ideološka i sustavna *napetost*. Nacionalizam se sukobljava i nadopunjava s panislamizmom, a ni Hitlerova rasistička nadnacionalna "baština" te njene veze i sukobi s nacionalizmom ne smiju biti izostavljeni.

U četvrtom dijelu knjige Katunarić prikazuje novije teorije nacije i nacionalizma te raspravlja s njihovim teoretičarima u svrhu nadogradnje polazišnog objašnjenja nacionalizma kao političkog poretka i kolektivnog identiteta. Sada je potrebno odgovoriti i na najčešće ponavljano pitanje – zbog čega je nacionalni identitet za većinu ljudi važniji od drugih kolektivnih identiteta. U šumi suvremenih odgovora i pristupa autor najviše nade polaže u Brubakerov pokušaj analitičkog raščlanjivanja *nacije* odnosno načina na koje egzistira te u stvaranje novih empirijskih i analitičkih kategorija koje bi trebale zamijeniti službene kategorije i službene rekonstrukcije ključnih zbiljanja nakon njihova nereflektiranog prodora u terminologiju i analitičku logiku društvenih znanosti. Autor zaključuje da je samo pitanje vjerojatno pogrešno postavljeno jer i modernistička i primordijalistička škola u krajnjoj konzekvenci osporavaju proučavanje nacije kao zajednice. Primordijalistička škola osporava etičku kvalitetu nacionalne pripadnosti tvrdnjom da se nacionalni identitet ne da podijeliti s drugim identitetima, dok modernistička škola poput službenog antinacionalizma drži nacionalnu vezanost umjetnom, a druge poput srodstva prirodnom. No i te posljednje veze već se dugo urušavaju pod pritiskom kasnog kapitalizma i masovnog društva te teško da imaju veze s izgradnjom nacije kao zajednice. To međutim ne znači da nacija ne postoji, bilo u etničkom bilo u građanskom smislu, kao naroda ili kao državljana, no za kategorije kao što je nacija, bolje je da ostanu tamo gdje jesu, u srcima i glavama ljudi. Društveni znanstvenici trebali bi se više posvetiti sustavu moći koji ne spada u kategoriju "krivaca" loših posljedica promjena ili rata. Te su kategorije personalizirane jer je riječ o konkretnim osobama ili grupama, a one su uočljive kako sociološki tako i pravno.

Sadržajne prednosti knjige i autorovih argumenata jasno su uočljive, a ona je i vrlo zanimljivo pisana, s puno zanimljivih primjera koji nisu ograničeni samo na Zapad ili Europu. U knjizi možete i pročitati što bi stari Karl odgovorio suvremenim sociolozima. No što je s nedostacima? Kritički pristup Vjerana Katunarića, sada već suverenog voditelja *zagrebačke podružnice* frankfurtske sociološke škole, ima prednosti i mane koje ima i svaki drugi kritički pristup. On pomaže da se fenomeni obuhvate dinamično, ne da se uloviti u statičnu mrežu definicija i koncepta, omogućuje širu vremensku perspektivu i osvješćuje neumitnu ideologiziranost i socijalnu ulogu svakog analitičara, ali i ostaje dužan odgovoriti na pitanja koja proizlaze iz kritičkog promišljanja nacije i nacionalizma i koja se gotovo stalno sama reproduciraju. Neka bi od njih bila: Kako konkretno izgleda veza nadnacionalnih sustava moći te individualnog i kolektivnog *življenja* nacije? Kako se može razvijati i kako će se razvijati gotovo dijalektički postavljen odnos nadnacionalnih sustava moći i konkretnih nacija-država? Koje sve nove kategorije mogu i trebaju ući u znanstveni i javni život koje bi adekvatnije pokrivala analizirane odnose? Odgovori na ta i slična pitanja zahtijevaju ipak neki oblik konceptualizacije i operacionalizacije koje dosadašnji kritički pristup teško može omogućiti. Autorov dosadašnji pristup više podsjeća na pristup međunarodnih političkih posrednika i zastupnika službenog antinacionalizma, pristup *uzmi ili ostavi*. No nadamo se da je to tek prva knjiga Vjerana Katunarića o naciji i nacionalizmu u jednom širem nizu. Do tada nikako nemojte ostaviti tu knjigu, već ju uzmite i posvetite joj puno zasluženog vremena.

Saša Božić